

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

“BOBO” INDIKATORLI NEKROTOPONIMLARNING BA’ZI SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Yusupov San’at Shuxratovich
Nukus DPI Ijtimoiy-gumanitar
fanlar kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasidagi mavjud nekrotoponimlar tarkibida salmoqli o‘rin egallagan “bobo” indikatorli nekrotoponimlarning ba’zi semantik xususiyatlari tahlilga tortilgan bo‘lib, ular tarkibidagi qismlarining ma’nolari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: toponim, nekrotoponim, nekronim, indikator, onomastik konversiya, grammatik tarkib, etimologiya, semantik tarkib.

Har bir toponimda insoniyat tarixining kichik bir qirrasini, zarrasini o‘z aksini topadi. Qoraqalpog‘iston Respublikasi toponimlari xalq tarixi, etnik tarkibi va taraqqiyoti, tarqalishi, turmush tarzi, kasb-kori, etnografiyasi kabilar haqida yorqin ma’lumotlar beradi. Ular ichida nekrotoponimlar ham salmoqli o‘rin egallaydi. Tilshunoslikda nekronimlar deb ham ataladi, lekin uning qamrovi keng bo‘lib, qabristonlar, sarkofaglardagi, qabr toshlaridagi yozma ma’lumotlarni ham o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Biz faqat qabristonlar, muqaddas joylarning nomlarini lingvistik jihatdan o‘rganishni maqsad qilganligimiz bois, nekrotoponimlar terminidan foydalanishni ma’qul deb hisobladik. Qoraqalpog‘iston Respublikasining barcha tumanlaridagi nekrotoponimlar haqidagi ma’lumotlarni to‘plashga harakat qildik. Chunki nekrotoponimlar toponimlar orasida o‘zining qadimiyligi va turg‘unligi bilan ajralib turadi. Bu boy va o‘ziga xos lingvistik material Markaziy Osiyo toponimikasida hali yetarli o‘rganilgan emas, nekrotoponimlarning atoqli otlar tizimida tutgan o‘rnini belgilash, ularni morfologik va so‘z yasashi onomastik konversiya usuli, grammatik tarkib va sintaktik usul jihatidan tahlil qilish, lug‘aviy-ma’naviy tasnifini yaratish, etimologiyasini ochish, ularni asrash va kelgusi avlodlarga yetkazish singari qator muammolar bugungi kunda dolzarb hisoblanadi.

Qozoq tilshunosi T.Januzaqov toponimikada semantik tasnif toponimlarning ma’nosini bilish, shu bilan birga, odamning ish-harakati, turmushi, ijtimoiy hayoti bilan bog‘liq masalalarni aniqlash imkoniyatini berishini ta’kidlaydi [1: 175-176].

Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududidagi obyektlarning katta qismi antroponimlar, ya’ni kishi ismlari va etnonimlar, ya’ni urug‘, qabila, millat nomlari bilan atalgan, bu hudud nekrotoponimlari uchun yana bir xarakterli jihatdir. Bunda mozar yoki qabristonlarning yaratilishiga asos bo‘lgan yoki shu yerga dafn qilingan odamlar nomlariga e’zozlab *ota*, so‘zi qo‘shilib atoqli nomlar hosil qilingan [2: 87-91].

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Shuningdek, “bobo” komponentli nekrotoponimlar ham ularning ichida salmoqli o‘rinni egallaydi. Mazkur so‘z izohli lug‘atda quyidagicha berilgan: “Aziz-avliyolar nomiga qo‘shib ishlatiladi. *Shayx Zayniddin bobo, Zangi bobo, Xizr bobo qo‘lingni baland qilsin.* U. Ismoilov, Saylanma.” [O‘TIL: 347]. Leksemaning to‘rtinchi ma‘nosi biz o‘rganayotgan sememasi hisoblanadi. Tilshunos A.Turobov Samarqand viloyatidagi oykonimlarni tahlil qilar ekan, **bobo** so‘zini qo‘shish orqali oykonimlar yasalişini ko‘rsatib o‘tadi [3:84].

Nekrotoponimlarning yasaliş tamoyili ham so‘z yasalişining boshqa turlaridan farq qilmaydi. So‘z yasashdagi usul va vositalar toponimlarni yasashda ham ishtirok etadi, lekin bunda nekrotoponimlarning o‘ziga xos semantik va grammatik xususiyatlarini e‘tiborga olish zarur bo‘ladi. Leksemalar toponimga aylangach, ularda bir qator sifat o‘zgarishlari sodir bo‘ladi. Respublikamiz nekrotoponimlarining derivatsion manzarasi rang-barang bo‘lib, unda so‘z yasalişining barcha usullarini uchratish mumkin.

Bobo leksemasi qo‘shilib yasalgan nekrotoponimlar so‘z qo‘shish usuli (kompozitsiya yoki sintaktik usul) bilan hosil qilingan nekrotoponimlar hisoblanadi.

Tilshunos G.Kurboniyazov Qoraqalpog‘istondagi lisoniy vaziyatlarni tekshirar ekan, ularni ijtimoiy jihatdan ikkita sotsiolingvistik zonaga: 1) janubiy – o‘zbek tilli; 2) shimoliy – qoraqalpoq tilli zonalarga ajratadi. Muallif shunday yozadi: “Bu ikki sotsiolingvistik zona o‘z xarakteri, xalqining tarkibi, lisoniy-psixologik jihatlari, urf-odatları, tillar munosabati, milliy xususiyatlari, iqtisodiy taraqqiyoti, madaniy qadriyatları jihatidan bir-biridan farqlanib turadi”[4: 104]. Qoraqalpoq va o‘zbek tillarining farqli jihatlari mavjud, lekin **bobo** so‘zi ikki tilda ham bir xil ma‘noda ishlatiladi. To‘plangan materiallardan kelib chiqib, **bobo** komponentli nekrotoponimlarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1. Antroponimlar nomi bilan atalgan nekrotoponimlar.

A) bunda kishi nomi biror-bir boshqa grammatik shaklni qabul qilmaydi va faqat **bobo** indikatorini olib, nekrotoponim nomiga aylangan: *Ko‘ken bobo, Matniyoz bobo, Bobo Rustam, Sanxaya bobo, Norinjon bobo, Tojiniyoz bobo, Sharofat bobo, Latipboy bobo, Qabiljan bobo, Turdikesh bobo, G‘ani bobo, Sadaddin bobo, Umar bobo* kabi.

B) ba‘zi nekrotoponimlar tarkibli antroponimlardan tashkil topadi: *Sulton-Uvays bobo* kabi.

V) diniy tushunchalar, savodli, ilmi odamlarni ifodalaydigan so‘zlar bilan birgalikda ishlatiladi:

1. Eshon: *Muso eshon bobo, Yoqub eshon bobo, Eroxun eshon bobo, Nurumbat eshon bobo* kabi.

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

1.1. Hoji eshon: *Hoji eshon bobo.*

1.3. So‘fi: *So‘fi eshon bobo.*

1.2. Millati + eshon: *No‘g‘ay eshon bobo.*

2. Shayx: *Shayx Jalil bobo.*

3. Oxun: *Oxun bobo.*

4. Pirga murid bo‘lish ma‘nosini bildiradigan *qo‘l bergan* so‘zi: *Qo‘l bergan bobo.*

G. Insonning ijtimoiy holatini ifodalaydi: *Musofirjon bobo, Miskin bobo* kabi.

D. Kasb-kor, lavozimini ifodalaydi: *Polvon bobo, Yuz boshi bobo, Xalfa bobo, Qulonchi bobo, Savatchi bobo* kabi.

2. Insonning jismoniy kamchiligini ifodalaydi: *Cho‘loq eshon bobo.*

3. Mahalliy joyning tabiiy relyefi shakllaridan birini olgan: *Jing‘illi bobo, Qumsangar bobo, Tosh to‘ba bobo, Sirsholi bobo* kabi.

4. Shahid so‘zi bilan: *Shiydon bobo.* Bu nom asli *shahidon* ya‘ni *shahidlar* bo‘lishi mumkin. Og‘zaki so‘zlashuvdan so‘z shakli qisqargan bo‘lsa kerak.

Ko‘rinadiki, nekrotoponimlarga nom bo‘lgan so‘zlar birinchi navbatda antroponimlar bilan bog‘liq. Ular asosan shu yerlarda yashab, aholi orasida katta obro‘ga ega bo‘lgan, ular orasida insonlarga ta‘sir eta olish, ba‘zan ularni davolash, tilaklarining amalga oshishiga yordamlashish orqali umumxalq e‘tirofiga sazovor bo‘lgan kishilar nomiga qo‘yilgan. Shuningdek, ularning kasb-kori, faoliyatining barcha sohalarini, tevarak-atrofdagi narsalar hamda voqea-hodisalarni qamrab olgan. Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududidagi nekrotoponimlarni chuqur o‘rganish xalqimizning o‘tmishi, tarixi, milliy o‘ziga xosligi, kasb-kori, tabiati, hayvonot dunyosini o‘rganishda ham muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жанузақов Т. Орталық Қазақстан жер-су аттары. – Алматы: ҒЫЛЫМ, 1989. – Б.175-176.
2. Yusupov S.S. “Ota” indikatorli nekrotoponimlarning grammatik xususiyatlari / “Turkiy xalqlar filologiyasining dolzarb masalalari: nazariya va innovatsion ta‘lim texnologiyalari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Nukus, 2023. – S. 87-91.
3. Turobov A.M. Samarqand etnonim va etnooykonimlari. – Samarqand, 2002. –S. 84.
4. Курбониязов Г.А. Қорақалпоғистондаги лисоний вазият. –Тoshkent: Yosh avlod matbaa, 2021. –S. 104.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I жилд. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006.
6. Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006.